

DE HANDBAGAGE VAN AFRIKANISTEN
Een Bespiegeling

Wim van Binsbergen & Martin Doornbos

1. Profiel van de Afrikanist

Hoe 'anders' is Afrika?

De specifieke aard van de belangstelling voor, en betrokkenheid bij, de Afrikaanse realiteit zoals die in vele van de voorafgaande bijdragen tot uiting kwam, is intrigerend.

Geldt zij speciaal voor Afrika, wekt dit werelddeel een ander soort bewogenheid op — misschien zelfs een ander 'publiek' — dan bij voorbeeld Latijns-Amerika of Azië? Suggereert Afrika, in tegenstelling tot andere wereld-regio's, een zodanig ander imago, of complex van imago's, dat het ook een andere soort betrokkenheid en identificatie opwekt, die eerder bij sommige typen te vinden is dan bij andere? Is dat de specifieke handbagage waarmee de Afrikanist terugkeert in het Noordatlantisch deel van de wereld? De speculatie is riskant maar niet minder verleidelijk, zeker voor wie oog heeft voor de introverte beschouwelijkheid van vele Azie-vorsers of de rondborstige cameraderie van de gemiddelde Latijns-Amerikanger.

Binnen academisch Nederland is de sociale persoonlijkheid van de door de wol geverfde Afrikanist overigens herkenbaar genoeg. Of het nu vrouwen of mannen zijn (voor het gemak behandelen wij ze hier maar als taalkundig-mannelijk), het gaat om informeel geklede mensen die met een zekere humor gebukt gaan onder de zelfgelegde verplichtingen van een groot en veeleisend netwerk van Afrikaanse contacten, die koketteren met een in Afrika opgedaan

losse houding ten aanzien van afspraken en het tijdsbudget van derden, maar niettemin vrij scherpe calculaties van wederkerigheid aanleggen bij hun wetenschappelijke en vriendschappelijke contacten. Als spiegelbeeld van de veel genoemde 'Afrikaanse persoonlijkheid' (monument van exotisme) is dit stereotiepe van de Europese Afrikanist echter eerder een produkt van de ervarings situatie dan een onafhankelijke factor daarin. Daarmee is overigens niet gezegd dat Afrikanisten een 'monopolie' kunnen claimen op deze eigenschappen; wel dat zij als een element van verpersoonlijkte contact-ervaring feitelijk ingebouwd zijn geraakt in die Afrikanistische sociale persoonlijkheid.

Andere ervaringsfactoren gaan evenmin, of slechts in bepaalde opzichten, alleen op voor Afrika. Voor een belangrijk deel hebben zij immers te maken met collectieve beelden, projecties en machtsverhoudingen die meespelen in elk lokaal onderzoek en ontwikkelingsproject in de Derde Wereld (en in minder rijke, minder machtige regionen van onze eigen samenleving).

Toch lijkt er op een ander vlak een vrijwel ongrijpbaar maar daarom niet minder reëel verschil in het soort van oriëntaties dat een Afrikaanse ervaring, of zelfs al het vooruitzicht erop, bij sociale onderzoekers en projectmedewerkers kan stimuleren in vergelijking met Aziatische of Latijns Amerikaanse alternatieven.

Wat Latijns-Amerika betreft lijkt het verschil — ogenschijnlijk althans — betrekkelijk eenvoudig. De keus voor werk in en betrokkenheid bij Latijns-Amerika is veelal vooral een politieke, en wordt in het algemeen minder (mede) door culturele dimensies gekenmerkt dan voor Azië of Afrika het geval is. Culturele overbrugging, of 'contactproblematiek', van welke aard dan ook zijn daarom relatief minder karakteristiek voor Latijns-Amerika; de meer frappante verschillen in contact lijken voornamelijk op Azië en Afrika betrekking te hebben.

De complexiteit van Aziatische culturen en samenlevingsvormen dwingt de Europese onderzoeker tot een bepaalde bescheidenheid ten aanzien van zijn mogelijke bijdrage tot een beter begrijpen van die sociaal-culturele patronen. Zijn aandacht is bij voorbaat gedetailleerd en veelal gericht op belichting van bepaalde aspecten die, gegeven een reeds omvangrijke literatuur, nadere studie behoeven. Hij zal zich gelukkig prijzen als hij, puur voor eigen gebruik, een gevoel van enige verwantschap met zijn Aziatische sociale omgeving begint te krijgen, maar een streven naar grensoverschrijdende identificatie ligt minder in de rede. Aziatische cultuurpatronen, vervuld als ze (geacht worden te) zijn van 'eeuwenoude mystiek', zijn in die zin vrijwel niet te 'behappen'. Eerder dwingen ze een intense beschouwelijkerheid af, die overigens zeer wel een spiegelbeeld kan vinden in een introverte beschouwelijkerheid van de betrokken onderzoekers.

Op Afrika georiënteerde onderzoekers missen een stuk van de afstandelijkheid die hun collega's in Azië zich kunnen veroorloven. Afrikanisten, speciaal de antropologen onder hen, *moeten* totaliteiten aankunnen. De samenlevingsvormen waarmee zij zich bezighouden zijn minder 'deelbaar', ten dele door de orale traditie waarmee en waarin gewerkt moet worden, en door de noodzaak voor de antropoloog om zowel te rapporteren als te interpreteren.

Dit afwijkend uitgangspunt dwingt de typische Afrikanist op zichzelf al zijn nek een eind verder uit te steken dan zijn collega in Azië hoeft te doen. Er is meer lef voor nodig, en/of, wie weet, een grotere naïviteit. Niet iedereen is daarvoor uitgerust. Daarbij komt het eenvoudige feit dat een Europees onderzoeker of projectwerker, speciaal op dorpsniveau, in Afrika somatisch wel heel sterk opvalt. Ook daar moet je tegen kunnen. Opnieuw zijn enige ongedwongenheid en onbevangenheid, inclusief de capaciteit je niet te snel te verbazen, weliswaar geen noodzakelijke maar in elk geval wel welkome eigenschappen voor een Afrikanist — mogelijk meer dan

ze in Azië zouden zijn? De Afrika-veldwerker ontpopt zich zo tot een paradoxale figuur: opererend vanaf een 'opvallend' grote afstand, met niettemin bijna onmogelijk veel te 'behappen', worden de neiging en wens om te 'overbruggen' al gauw uitzonderlijk sterk. De voortdurende confrontatie met een vrij letterlijk zwart-wit contrast kan mede daarom zeer wel samengaan met een diepe wens dit contrast te ontkennen en te niet te doen. De Afrikanist is zo bijna 'van nature' een grensoverschrijder. Dat hij of zij in de praktijk zeer vaak niet en soms slechts zeer ten dele zal slagen in die grensoverschrijding, heeft alles te maken met de 'contactproblematiek' die we in deze bundel, maar ook daarbuiten, in allerlei aspecten aan de orde hebben zien komen.

2. De context: voorbij romantisch exotisme, imperialisme en professionalisme

Wellicht typerend voor het problematische contact met Afrika en zijn bewoners dat in de bijdragen in dit boek doorklinkt, is dat het Afrikaanse landschap nauwelijks als vanzelfsprekend ervaren wordt. Integendeel, het moet beschreven en becommentarieerd worden, zelfs door auteurs die vele jaren van hun leven in dat werelddeel hebben doorgebracht — ja, zelfs als het landschap verraderlijk veel lijkt op dat van Noordwest-Europa. Wat voor de natuurlijke of door mensenhanden getransformeerde omgeving geldt, geldt nog meer voor de Afrikanen: zij vormen duidelijk niet een mensenmassa waarin de auteurs opgaan. Hoewel soms de ik-figuren in deze bijdragen een vriendschappelijk of collegiaal verkeer rapporteren met geselecteerde Afrikanen, worden dergelijke relaties vaak toch als ondergeschikt beschouwd aan een hoger doel:

contact te maken met het zo ontoegankelijke Afrika dat vooral *voorbij* deze relaties ligt in plaats van erin besloten te zijn.

De gedachte dat er iets anders en vreemds is waarmee uitdrukkelijk (na het nemen van een heleboel praktische, technische, medische, taalkundige en culturele hinderpalen) contact gemaakt moet worden, betekent een ideologische optiek op Afrika, en op de tropische gebieden in het algemeen, die historische wortels heeft in het imperialisme, maar vooral ook in daaraan voorafgaande fasen van de Europese cultuurgeschiedenis. Het gaat hier om collectieve beelden die ingebouwd zitten in onze Europese cultuur, en die men pas aan de kaak kan stellen en kan afschudden als zij eenmaal een herkenbare uitdrukking hebben gevonden — op papier gezet zijn. De ik-figuren in deze bundel leggen zich echter niet neer bij de afstandelijke vreemdheid waarmee contact moeilijk te maken is — zij proberen dat contact alsnog te maken, en zowel intellectueel als emotioneel het vreemde te incorporeren en te begrijpen.

Met enig recht zou men die trekken 'romantisch' kunnen noemen, pre-imperialistisch in historische zin. Het ligt dan voor de hand dat andere ingrediënten van de *romantic agony* het verslag van de contactproblematiek binnendringen: ontreddering en besef van zinloosheid, identiteitsverlies en identiteitsregeneratie — waarvan het doordringen tot het *Hart van Duisternis* (in het Congo van Conrad) op zich al een conventioneel symbool is. Veel van wat in die context als Afrikaanse elementen opgevoerd wordt zou wel eens op gebrekkig gemaskeerde Europese projecties kunnen neerkomen.

Binnen de contemporaine Europese cultuur kunnen wij in dit verband wijzen op een niet te miskennen trek: het *exotisme* waarin de omgang tussen Europeaan en Afrikaan op tamelijk bedenkelijke wijze de projectie krijgt opgedrukt van eigen hunkering, verlangen, leed en identiteitscrisis, die met Afrika weinig te maken hebben — en waardoor Afrikaanse elementen niet om hun eigen wezen mee-doën, maar slechts als kapstokken of voertuigen van een zekere

emotionele chantage. Bij het romantische zelfbeeld van de ontdekkingsreiziger die, via een eindeloze reeks moeilijkheden, hoopt door te dringen in het Hart van Duisternis, behoort vooral de verwachting dat deze vreemde wereld trouw zal blijken, en blijven, aan wat Europeanen stereotiep als haar wezenlijke oriëntatie menen te moeten beschouwen: een tijdloze, onveranderbare Afrikaanse traditie, verankerd in dorpen en vorstenhoven, maar zeker niet in moderne steden, overheerst door bizarre bovennatuurlijke voorstellingen en rituelen in plaats van door de materiële noodzaak van eten, drinken en onderdak, en gericht op eigen ongeschonden voortzetting in plaats van op de incorporatie van technische, wetenschappelijke en religieuze importgoederen uit het industriële deel van de wereld. Zulk exotisme (ironisch genoeg het treffendst tot uitdrukking gebracht in een van de eerste Afrikaanse moderne romans, Laye's *De blik van de koning*) kan men nog dagelijks op de meest onbevangen wijze zien vertolken via de Europese media; en het was ook bepaald ingebakken in de gedurende zo lange tijd door de antropologie gedomineerde Afrikanistiek. Het impliceert een beeld van Afrika dat met de werkelijkheid in strijd is, en dat bovendien door zijn bevoogdende trekken volstrekt verwerpelijk is: de Europese waarnemer werpt zich immers op als hoeder van de door hem zelf bedachte Afrikaanse traditie. Het verleent aan de contactproblematiek een verraderlijke draai: alsof contact pas werkelijk heeft plaatsgevonden als het contact is met traditionele, 'authentieke' Afrikaanse vormen — waarbij de meer benaderbare moderne Afrikanen (die een internationale taal spreken en die de taakomschrijving van de Europese veldwerkers voldoende begrijpen om met hen samen te werken) niet echt meetellen.

In dit licht bezien betekent werkelijk contact maken met Afrika dan ook: ontgroeien aan het exotisme dat men vanuit de eigen Europese cultuur en opleiding heeft opgelegd gekregen. Zo'n groei kan inhouden dat men zijn verzet tegen moderne kanten in het

Afrikaanse leven opgeeft (een proces dat in de Afrikanistiek sinds de jaren zestig grote vooruitgang heeft geboekt), of dat men, onder de oppervlakkig exotische traditionele vormen, de universele gelijkenissen in menselijke uitingen en samenlevingsverbanden onderkent. Heeft deze groei plaatsgevonden, dan kan op zich het bezig zijn met meer traditionele vormen in Afrika niet meer als uiting van exotisme worden afgedaan, en wordt het een legitieme vorm van contact zoeken, die echter nooit de enige mag blijven.

Terwijl dus de fascinatie door contactmoeilijkheden misschien eerder stoelt op pre-moderne romantische resten in onze collectieve Europese ervaring dan op racistische of imperialistische vooroordelen, moet erkend worden dat de contactproblematiek ook heel reële trekken heeft die direct en onvermijdelijk voortvloeien uit de aard van de opdrachten waarmee de ik-figuren in dit boek naar een ander werelddeel trokken. Of zij nu als wetenschappelijk onderzoekers of als ontwikkelingswerkers gingen, zij hadden, om hun rol goed te kunnen spelen en met resultaten thuis te komen, de opdracht om met een in principe vreemde wereld en vreemde mensen veel diepgaander en veel produktiever contacten te leggen dan verondersteld worden in het geval van de gemiddelde reiziger of toerist. Het kenmerkende van de toeristische ervaring zoals die, als een industrieel massaproduct, in onze tijd bevorderd wordt, is het cultiveren van vluchtige oppervlakkigheid. De herinnering aan iedere taxi-chauffeur, kelner, politieagent of luchthavenbeambte die een paar woorden meer loslaat dan wat internationaal in de wereld van Peter Stuyvesant is voorgeschreven, wordt door de toerist al als persoonlijke trofee gekoesterd; en ieder kind dat naar de reiziger opziet en glimlacht kan worden opgevoerd als teken dat universele menselijkheid het contactprobleem overal ter wereld oplost. Veldwerkers in Afrika moeten voor hun werk aanzienlijk gecompliceerder taken vervullen dan een vliegtuig halen of inkopen doen. Zij moeten binnendringen in een voor hen vreemde taal, non-verbale codes van

lichaamshouding en gebaar, angsten, eigenbelang, en een terecht door groeiend verzet tegen Afrikaantje-kijken afgeschermd Afrikaanse wereld van relaties, symbolen, procedures, kennis. De contacten die zij met Afrikanen opbouwen kunnen vriendschappelijk en gezellig zijn, maar worden in laatste instantie mede getoetst aan de mate waarin zij instrumenteel bijdragen aan het verwezenlijken van de wetenschappelijke of ontwikkelingsdoelen waarvoor men is gekomen, en dat verleent een extra problematische dubbele bodem aan het contact als dat eenmaal tot stand gebracht is.

Om deze aansluiting te maken moet de Afrikanist niet slechts een aantal nieuwe vaardigheden erbij leren. Hij wordt door zijn Afrikaanse omgeving mede beoordeeld op de mate waarin hij zijn rol als tijdelijk medelid van de plaatselijke maatschappij overtuigend en liefdevol speelt. Dat betekent dat hij van binnenuit moet kunnen opereren, met een trefzekerheid en spontaniteit die slechts het resultaat kunnen zijn van internalisering: Afrikaanse vormen, beelden en inhouden verdringen, althans tot op zekere hoogte en voor een beperkte tijdsduur, de Europese in zijn bewustzijn en zelfs onderbewustzijn. Dat is een opwindend maar pijnlijk proces, waardoor de contactproblematiek heel direct, zelfs zonder romantische zelfbegoocheling, te maken heeft met het beschermen dan wel gedeeltelijk verliezen van de eigen identiteit.

Daarbij is het van groot belang te beseffen dat die onderzoeks- en ontwikkelingsdoeleinden vrijwel nooit doelstellingen zijn die als zodanig voortkomen uit de groep waarmee de Afrikanisten in eerste instantie contact moeten maken. Zij zijn meestal bedacht in bureaucratistische instellingen in het Westen — de wetenschappelijke inclusief — of in daarop gelijkende Afrikaanse stedelijke centra. Dit maakt de onderzoeker en ontwikkelingswerker in principe tot een ongenode gast, die zich in de aanloopperiode (in dorp, stadswijk, etc.) slechts kan handhaven doordat hij zich van de dekking van machtige nationale en internationale bondgenoten verzekerd weet.

Contact maken betekent aldus ook: van ongenode gast tot vriend worden in de ogen van Afrikanen met wie men dagelijks omgaat. Die onbevangen omgang lukt niet altijd, en als het lukt is dat slechts door een ontkenning van de tegenspraken die in feite in de rol van de Afrikanist zijn ingebouwd. Ook als deze erin slaagt zijn Afrikaanse omgeving te doen vergeten dat hij een ongenode gast is, verandert dat niets aan zijn feitelijke objectieve rol in een geheel van nationale en internationale afhankelijkheids- en machtsrelaties. Met andere woorden, de contactproblematiek is uiterst reëel, heeft een belangrijke politiek-economische dimensie, en is in wezen onoplosbaar.

Maar op nog minstens twee andere manieren kan de Europese veldwerker zijn contactproblematiek gevormd weten door een collectieve handbagage die hij Afrika binnendraagt.

Ten eerste deelt hij als lid van een wetenschappelijk vakgebied met zijn collega's bepaalde opvattingen over hoe zijn beroepsmatig contact eruit zou moeten zien. Ontwikkelingswerkers en antropologen ontvangen formeel onderwijs in hoe zij zich in het veld moeten gedragen, en hoe zij moeten omgaan met de spanning tussen persoonlijke en instrumentele aspecten van relaties met mensen in de andere samenleving waarvan zij tijdelijk en met een concreet doel lid worden. Terwijl de ontwikkelingswerkers vaak worden aangespoord een beperkte, gemakkelijk te hanteren selectie van plaatselijke culturele en taalkundige elementen te mengen met de technische of managers-uitgangspunten die primair van hen worden verwacht, overheerst in de antropologenopleiding vaak het beeld van de participerend veldwerker die (met achterlating van alle gemakken, ontspanningsmogelijkheden, remmingen, normen van zijn eigen cultuur) zoveel mogelijk opgaat in de andere groep. De antropoloog in het veld kijkt vrijwel onvermijdelijk zichzelf op de vingers vanuit deze nogal naïeve verwachting van authentiek contact, en een stuk als *Eerste veldwerk* — waarvan de titel spottend verwijst naar Tolstoj's *Eerste liefde* — suggereert dat een

belangrijk aspect van de contactproblematiek juist voortkomt uit een al te slaafs toepassen van dit in wezen onredelijk romantisch professionele zelfbeeld.

Ten tweede zijn er de eigen politiek-ideologische projecties op Afrika vanuit de Europese politieke cultuur. Het imperialistische beeld van de ontdekkingsreiziger die contact maakt met de inboorlingen weerspiegelt zowel een zelfgenoegzaam Europees mensbeeld tijdens het hoogkapitalisme, als het streven naar nieuwe expansiemogelijkheden voor de kapitalistische produktiewijze. Die vorm van exotisme die een op kunstmatige traditie gestoelde authenticiteit van Afrikaanse vormen benadrukt, is overduidelijk de projectie, op Afrika, van Europese identiteitsproblemen. *De zelfkant van zwartkijkers* zouden wij dat kunnen noemen. De Europese veldwerker zal voortdurend op zijn hoede zijn om zich aan de invloed van deze projecties te onttrekken. Anders ligt het met de min of meer bewuste projecties in termen van onafhankelijkheid, democratie en revolutie, die een onderliggend en onontkoombaar thema vormen ook in de meer politiek-gerichte bijdragen in deze bundel (*Op zoek naar de Afrikaanse revolutie, Dubbelspion in de politieke antropologie, Point of no return*). Het zijn projecties van dit type, die rond de jaren zestig vele Europese intellectuelen en activisten hun blik op Afrika deden richten, als een werelddeel waar politieke en maatschappelijke mogelijkheden verwezenlijkt zouden kunnen worden die in de meer vastgeroeste eigen delen van de wereld geen kans meer maakten. Het is niet nodig hier de volledige balans van verwachtingen en teleurstellingen op te maken, om te kunnen vaststellen dat voor velen deze hoop niet bewaarheid werd. In de jaren zeventig en tachtig is Afrika een bron van desillusie, zo niet van gêne, geworden voor velen die zich er eerder vanuit een projectie van hun eigen, in Europa wortelende idealen mee bezig hielden, en het gevolg is vaak dat zij een beeld van het huidige

Afrika schetsen dat bitterder en grimmiger is dan een objectieve, niet door projectie belaste waarneming zou rechtvaardigen.

3. Varianten van ervaring

De bijdragen in deze bundel zijn tot op grote hoogte verslagen van deze contactproblematiek in verschillende varianten. Louter impliciet komt zij aan de orde in een stuk als *Ten Westen van Aden* (Martin Doornbos), waarin een groot deel van de in termen van intermenselijke betrekkingen gestelde contactproblematiek van de andere bijdragen wordt vermeden. Moderne Afrikaanse vormen worden hier op zich tot bron van aandachtige verwondering, zonder dat de waargenomen beelden worden getoetst aan een zogenaamd authentieke Afrikaanse traditie (die authenticiteit wordt juist geproblematiseerd), en zonder dat het Europese cliché van de ontdekkingsreis wordt toegepast.

Ook in het gedicht *Het Schrijfbureau* (Zandwijken) zijn het niet mensen, maar levenloze zaken waarmee een bijna plaatsvervangend verwonderd contact tot stand gebracht wordt. Zulk contact met Afrika zoals elders in dit boek beschreven, wordt dan niet nagestreefd of geveinsd, en de beschouwer richt zich in alle eerlijkheid — en eenzaamheid — op 'der dingen oppervlak' (Van Ostayen).

Men zou kunnen zeggen dat deze bijdragen putten uit een verwondering die nog niet tot evaluatie is neergeslagen, en die door de objectiverende, afstandelijke behandeling en de fotografische concentratie op levenloze zaken intact kan blijven. In andere bijdragen ligt deze verwondering misschien wel aan de wortel van de ervaringen die worden beschreven (die verwondering is immers, als het goed is, het begin van alle wetenschap), maar zij wordt vrij

spoedig bedolven onder emoties van ontredning, desoriëntatie, teleurstelling en strijd als aspecten van de contactproblematiek.

In sommige andere bijdragen neemt de speurtocht om contact te maken de plaats in van enig werkelijk persoonlijk contact, zoals in het al eerder genoemde stuk van Buijtenhuijs, *Op zoek naar de Afrikaanse revolutie*. De vaak vrijwel tevergeefse speurtocht om contact te maken overheerst ook in gedichten als Hélène Passtoors' *Point of no return*, en het hier opgenomen werk van Louise Fresco en Thanh-Dam Truong. Vaak is het contact uiterst vluchtig, bij voorbeeld een blik gewisseld vanuit een snel rijdende auto (*Zandwijken*). De tijdsfactor speelt uiteraard een grote rol, evenals de aard van het werk dat immers een bepaald tijdschema oplegt. Voor een *Reiziger in den vreemde* (Grootenhuis) wiens hoofdtaak in Nederland ligt, is de contactproblematiek in feite onoplosbaar (tenzij in een volgende generatie...). Maar in deze zelfde context is er ook plaats voor een verslag als dat van Rob Buijtenhuijs over zijn speurtocht naar de Tsjadische revolutionaire beweging Frolinat, waarin het contact zoeken met de revolutionaire beweging als zodanig als 'probleem' naar voren komt — theoretisch oplosbaar, praktisch moeilijk bereikbaar. Tegenover een benadering zoals die van Paul Doornbos, wiens ik-figuur in *De wraak van de kameel* de vanzelfsprekende gesprekspartner is van een schalkse oude man (zelf succesvol contact makend, maar gefascineerd door het fatale overmatige contact van zijn lotgenoot en 'broeder', *chawadzja* John), staat de subcultuur van de *expatriates* in Afrika, met wie Vernie February in zijn bijdrage afrekent.

Naast een door collectieve culturele en wetenschappelijke beelden en objectieve economische afhankelijkheidsverhoudingen belaste contactproblematiek zou collectieve ontgoocheling ten aanzien van politiek-ideologische projecties wel de voornaamste reden kunnen zijn waarom in verschillende bijdragen een niet erg positief beeld van Afrika naar voren komt: het werelddeel is ontoegankelijk,

politiek ondoorzichtig; hoogstens vluchtig, oppervlakkig en teleurstellend contact is er mogelijk, het is niet een plek waar je thuishoort. Je werk kun je er slechts doen 'met één voet tussen de deur' — die deur gaat maar zelden wijd open voor je. De meeste auteurs zijn, zoals Rudolf van Lier in de slotregel van zijn hier opgenomen gedicht, '*...niet uitermate verheugd*'. Slechts in enkele gevallen in deze bundel is het menselijk contact dat tot stand wordt gebracht, intens en neemt het zelfs verlossende vormen aan — hoe kortstondig dan ook. Lidwien Kapteijns' veldwerkimpressie en Paul Doornbos' geestige verhaal *De wraak van de kameel* zijn daar voorbeelden van.

Misschien hangen deze pessimistische trekken samen met de relatief grote aandacht die het politiek aspect heeft gekregen, vergeleken bij de meer intieme, persoonlijke kanten van het Afrikaanse leven — het drama en de schoonheid van dit laatste worden slechts in enkele bijdragen zichtbaar gemaakt, terwijl aan de politieke kant de verwondering al gauw plaats moet maken voor bevreemding en afwijzing. Het 'voet-tussen-de-deur' syndroom wordt door het politieke accent van deze bijdragen uiteraard ook versterkt: want daar gaat het bij uitstek om informatie die geheim is en die min of meer effectief bewaakt wordt door Afrikanen die in sociaal, bestuurlijk en militair overwicht de veldwerkers althans tijdelijk de baas zijn. Omdat de onderzoeker die informatie toch wil krijgen, worden in veel politicologisch en politiek-antropologisch onderzoek de manipulatieve kanten van veldwerk onvermijdelijk versterkt. Een belangrijk aspect dat daarbij — bij voorbeeld in de bijdragen van Rob Buijtenhuijs en Martin Doornbos (*Dubbelspion in de politieke antropologie*) — aan de orde komt, is dat het binnendringen in geheimen de veldwerker committeert aan een van de groepen waaruit het sociale veld van onderzoek bestaat: aanvaarding door die ene groep betekent vrijwel onvermijdelijk afwijzing door de andere — oorzaken van extra contactproblematiek. Varianten

van dezelfde problematiek doen zich echter eveneens voor als de veldwerker tracht door te dringen in geheimen op andere levensgebieden: ritueel, seksualiteit, zoals in *De schaduw waar je niet overheen mag stappen* en *Eerste veldwerk* (Wim van Binsbergen).

De contactproblematiek eigen aan Afrikanisten kan worden samengevat als een verhevigd, bijna pathologisch sterk bewustzijn van de grenzen tussen het eigene en het Afrikaanse. Impliciet ligt er de dwingende behoefte in besloten die grenzen te overschrijven, hoe gedoemd tot falen dit streven ook is: *de Afrikanistische paradox*, zoals al eerder aangegeven, en zoals impliciet vooral door Vernie February's *Over Creolen en Hollanders* aan de kaak gesteld. Deze grensoverschrijdingen zijn daarom *tragisch* in de klassieke betekenis van het woord. Zij zouden een ideale oplossing voor de contactproblematiek opleveren, ware het niet dat zij volstrekt onmogelijk zijn: zij vernietigen de veldwerkrol waaruit die problematiek voortkomt, omdat zij afstandelijke rapportage over de gang naar Afrika uitsluiten. Tegelijk is het juist dicht bij deze grensoverschrijdingen dat het beste materiaal wordt verzameld. Vooral op deze grenzen ontstaat ook de existentiële behoefte aan het soort 'bijprodukten' waaruit dit boek is samengesteld. De grensoverschrijding, die in het veld uiteindelijk door de veldwerker moet worden verworpen, wordt ten slotte gerealiseerd door een vorm van niet-wetenschappelijke berichtgeving na en naast de wetenschappelijke rapportage.

Deze bijdragen kunnen worden opgevat als uitvloeisel van deze problematiek — niet slechts naar inhoud, maar ook naar materiële vorm: zij zijn pogingen om alsnog, op papier, een plaatsvervangend contact tot stand te brengen. Grootenhuis' *Reiziger in den vreemde* is hier een goed voorbeeld van. Opvallend is dat foto's (een afstandelijk maar voorgoed vastgelegd contact) daarbij een belangrijke rol spelen.

Ten slotte is, op een nog ander niveau, deze bundel op te vatten als een confrontatie met, een poging tot ontsnapping aan, een andere paradox: die van een wetenschappelijke en beleidsmatige productie van veldrapporten waarin, als een intrigerende dubbele bodem, optimaal contact wel als bron van kennis en inzicht impliciet verondersteld wordt, maar expliciet, aan de oppervlakte van het gebruikte analytische proza, vrijwel volstrekt ontveinsd moet worden. Deze paradox ligt ten grondslag aan alle empirisch sociaal-wetenschappelijk onderzoek, maar is in hevig versterkte mate aanwezig bij intensief onderzoek in Afrika en elders in de Derde Wereld.

4. Op zoek naar een vorm

Voortvloeiende uit de specifieke contactproblematiek van professionele Afrikanisten, en in de meest letterlijke zin bijprodukten van een wetenschappelijke of beleidsmatige schrijfproductie, vallen de teksten in deze bundel niet alleen tussen twee geografische uiteenliggende werelden (Europa en Afrika), maar ook tussen twee systemen van vormconventies: de wetenschap en de literatuur. Wij zouden ons kunnen vleien met de gedachte dat zij tot beide domeinen behoren, maar de werkelijkheid is eerder dat zij tussen twee stoelen vallen.

Zonder een nostalgisch koffietafelboek voor Afrikanisten te hebben willen maken, meenden wij dat de waarde van deze bundel vooral gelegen is in het feit dat de bijdragen aan de conventies van de wetenschap, hoe ook gedefinieerd, ontstijgen. Uiteraard is het vormenmateriaal van veel van de bijdragen van wetenschappelijke aard. Om de specifieke situaties te kunnen beschrijven waarin zich de ervaringen van de auteurs voordoen, bevatten verscheidene

bijdragen omvangrijke puur-wetenschappelijke passages. In andere stukken wordt een boeiend kijkje in de wetenschappelijke keuken gegund waarbij de verzameling van materiaal en de vorming van hypothesen en theorieën op een praktische, ambachtelijke wijze aan de orde komt. Vooral door de nadruk op de interpersoonlijke dynamiek tussen veldwerker en omgeving biedt de bundel een uniek beeld van de Afrikanistische onderzoekspraktijk en van de complexe verhoudingen die zich daarbij op micro-niveau voordoen.

Toch zijn deze wetenschappelijke elementen alleen maar incidentele vormen waarin de persoonlijke ervaringen van professionele Afrikanisten bespreekbaar worden. In de mate waarin de bijdragen aan deze bundel een worsteling en een oplossing van de contactproblematiek bieden die, uit de wetenschap voortkomend, binnen de wetenschappelijke publikatie toch geen uitdrukking kan vinden, in die zin vertegenwoordigt deze bundel een tekstgenre dat uitdrukkelijk buiten de wetenschap staat.

Hierdoor wordt een openhartigheid, subtiliteit en originaliteit mogelijk die binnen wetenschappelijk proza nu eenmaal niet te verwezenlijken is, toegespitst als zulk proza is op het doen van betrouwbare en betekenisvolle uitspraken die tot op zekere hoogte controleerbaar moeten zijn. De intersubjectiviteit waarop wetenschappelijk taalgebruik zich richt, leidt tot een sterk voorspelbaar, confectie-achtig proza. Grapjes of een enkel persoonlijk woord zijn daarin eventueel wel toegestaan, maar iedere wetenschappelijke redacteur voelt zich volstrekt gerechtigd het rode potlood te hanteren bij een al te persoonlijke of al te beeldende presentatie. De *rapportage* over veldwerk is nog veel meer door collectieve verwachtingen gestructureerd dan de inrichting en beleving van dat veldwerk zelf, en de voornaamste verwachting daarbij is: bijna volstreekte objectivering, waarin de persoon van de onderzoeker letterlijk onder tafel verdwijnt. De conventies van sociaal-wetenschappelijk en historisch proza zetten aldus de producent ertoe aan,

kennis over de wereld te veinzen en tegelijk zelfkennis te ontveinzen. Het gevolg is bij velen een twijfel aan het vermogen van de gangbare vormen van wetenschap om de wereld te kennen en er geldige uitspraken over te doen. Ondanks een onderzoekssituatie beheerst door contactproblematiek, is het laatste waarover je mag rapporteren juist deze problematiek. Uiteraard doet dit de meest sensitieve onderzoekers grijpen naar andere genres van rapportage, zoals het onderhavige.

Hierbij doemt een nieuw vormprobleem op. Ook literatuur heeft zijn vormconventies, ontwikkeld in een proces van persoonlijke oefening, communicatie met vakgenoten, strenge uitwendige toetsing en op innovatie gerichte conjunctuur — aspecten die eigenlijk sterk aan de wetenschap doen denken. Kan of moet de wetenschapper 'die meer wil' zich dan ontwikkelen tot literator? Of is er een tussenweg mogelijk, waarbij de auteur zijn eigen virtuositeit ontwikkelt die niet meer met zuiver wetenschappelijke noch met zuiver literaire criteria beoordeeld kan worden?

Ons voorzichtig positieve antwoord op deze laatste vraag ligt in deze bundel besloten.